

Németh István

A népi birodalom álma a „Harmadik Birodalomban”¹

Az új népközösség és a „Harmadik Birodalom” fogalma

A nemzetiszocialisták az új népközösség (Volksgemeinschaft) fogalmát a mesterségesnek és „némettelennek” tekintett „társadalom” kifejezés ellenpólusaként használták. Eszmetörténetileg a 20. század elején a diákmozgalom kulcsszava, később pedig az első világháborús lövészárk-bajtársiasság kifejezője volt a 19. századi polgári liberalizmusával és individualizmusával szemben.

Az új népközösség terve az első világháború totális hadiközösségének példájára épült. A militarizálás áthatotta az élet valamennyi területét. A kifejezés tagadta a származási, rendi, foglalkozási, vagyoni, végzettségi és tudásbeli különbségeket. A népközösségben megszűnt az egyén arculata, aki a természeti és isteni akarat szerint betagozódik a fajba és a népbe. Az élet központjában nem a korlátlan én, hanem csak a népközösség állhatott. Ezért létünk értelme és célja a nép – vallotta a nemzetiszocializmus első alapelve.

A társadalmi rendszer fő ismérve és a politikai akaratképzés fő hordozói a tömegszervezetek lettek. Minden állampolgárt egy vagy több ilyen tömegszervezet egyesített, amelyek lehetővé tették az állam vezetésének, hogy az embereket munkájukban és szabadidejükben, társadalmi és kulturális tevékenységükben központilag irányítsák, propagandisztikusan befolyásolják és állandóan ellenőrzés alatt tartsák.

---

¹ Götz Aly német történész 2005 márciusában megjelent *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus* című könyve nagy visszhangot váltott ki az NSZK-ban. Ennek oka főleg a perspektíva-váltás volt, amely a nemzetiszocialista korszakot illetően az elit felelősségéről a népi haszonélvezésre helyezte a hangsúlyt. Tézise szerint sok német profitált a náci Németország rabló-hadjárataiból, ezért az országon belül csak marginális ellenállás alakult ki a rendszerrel szemben. 1933–1935 között a náci vezetés belső hatalmi bázisát a munkanélküliség elleni rendkívül hatékony küzdelmének köszönhetően szilárdította meg, ugyan felelőtlen állami eladósodás révén. Később a lakosság körében nem különösen népszerű háborúra volt szüksége az államcsőd elkerülése érdekében. Harmadik lépésként pedig Hitlernek sikerült a közerkölcsöt stabilizálnia azzal, hogy a háborút különböző, egymást kiegészítő rabló- és megsemmisítő hadjáratok példátlan sorozatává változtatta. Számos megszállt és függő helyzetbe került ország, kényszermunkások, meggyilkolt zsidók és a szovjet lakosság millióinak éhhalála rovására a náci vezetés – összekacsintva a lakossággal – megteremtette annak lehetőségét, hogy a németek tömegei közvetlenül részesedjenek a hadjáratok anyagi gyümölcséből. Előtte azonban meg kellett magának nyernie a németek millióit, akiket akarat nélküli bábokká változtatott. Cikkünk egyes esetekben Götz Aly gondolatmenetét követve tárgyalja a nácik néhány, ebben a szellemben született intézkedését.

A rendszer ideológiája nagy hatással volt az emberekre: a közösséghez tartozás vágya erős ösztönzést adott a konszolidációhoz. Érzésük, hogy a közösség tagjai részt vehetnek sorsuk alakításában – még ha ez némiképpen illuzórikus is volt – a viselkedés bizonyos fokú egységesítésével járt, amely látszólag megerősítette a rendszer tanítását, hogy létezik egy konfliktusok nélküli társadalom.

Hitler a *Mein Kampf*-ban a népi állameszméről még rendkívül vázlatosan és felületesen írt, s ennek kapcsán voltaképpen csak a későbbi Führer-elv néhány jellemzőjét fogalmazta meg. A népi világnézet és a marxista világnézet közötti lényeges különbséget abban látta, hogy előbbi „nemcsak a faj értékét, hanem egyben a személyiség jelentőségét is felismeri és az egész állami élet alappillérvé teszi... A népi államnak polgári jólétet kell biztosítania, s ... minden téren bevezeti az egyének érvényesülésének legnagyobb mértékét biztosító alkotómunkát ... a legjobb alkotmány és államforma az, amelyik a legtermészetesebb biztonsággal juttatja vezető pozícióba a népközösség legtehetségesebb fiait. A népi államban nem lesz többségi döntés, csak felelős személyek lesznek és a tanács szó újra visszanyeri eredeti jelentőségét. Minden államférfinak tanácsadó állnak rendelkezésre, a döntés azonban egy személyt illet.”² Nem titkolta, hogy az állam felépítését a porosz hadsereg mintájára képzele el: minden vezetőnek lefelé tekintéllyel, felfelé felelősséggel kell rendelkeznie. A parlamentre azért van szükség – írta képmutatóan –, mert főleg „ott nyílik lehetőség arra, hogy lassanként kiemelkedjenek azok a személyek, akikre később felelősségteljes feladatokat lehet róni.”³

A népi államnak „nincs olyan képviselőtestülete, amely a többség útján hozna határozatot, csak tanácsadó testületei vannak, amelyek az időnként választott vezetőnek segítségére állnak ... A népi állam ... képviselőtestületeit már eleve politikai és érdekképviselői kamarákra tagolja. Ezek fölött külön szenátus áll, amely a két kamara hasznos együttműködését garantálja. Sem a kamarában, sem a szenátusban nem szavaznak. Ezek a munka testületei, és nem szavazógépek. Az egyes tagoknak nincs határozati joguk, csak tanácsadó szerepük. A határozat joga a felelős elnököt illeti meg.”⁴

Az egyenlősítés álarca mögött a népközösség ígérete rituális ünnepeket, éjszakai gyűléseket, stb. is jelentett. A néptársakat a különböző gyűjtési akciók állandóan önkéntes adományozásra kényszerítették. A munkanélküliek és egyéb rászorultak támogatására téli segélyakciót indítottak, amelyet a náci minden háztartást érintő kényszeradakozássá alakítottak. Felszólították az embereket, hogy havonta egyszer mondjanak le a húsról a téli segély javára. Ilyenkor főzzenek egy tál ételt, s a hús árát ajánlják fel az akció javára, amelyet a náci tömbmegbízott, vagy az SA és SS tagjai ellenőriztek és gyűjtöttek össze. Így a vasárnapi ebéd politikai funkciót kapott és a rendszer melletti kiállás vagy elutasítás jelképe lett.⁵

---

² Adolf Hitler: *Harcum [Mein Kampf]*. Interseas Edition, Hódmezővásárhely, é. n. 236–237. o.

³ Uo. 237. o.

⁴ Uo.

⁵ Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945*. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2007, 64. o., William R. Shirer: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. Teleteacher, 1995, 116–142. o.

A népközösség különleges formája volt az üzemi közösség, ahol a nemzetiszocialista szándékok értelmében kifejezésre kellett jutni valamennyi dolgozó munkakedvének és egységes munkaerőcsének. Elvárták, hogy minden dolgozó néptárs teljes erejével Németország gazdasági és katonai újjáépítéséért tevékenykedjen. E „tisztsséggel” ellentétes a szakszervezetek korábban folytatott bérharca. Ezért a Német Munkafront (Deutsche Arbeitsfront) sem érezte magát szerződő félnek a munkaadó és munkavállaló viszonyában. Vezetője, Robert Ley kijelentette, hogy „a német üzemek a közösségi gondolat büszke várai lettek. Üzemi csoportjaink e várak toronyőrei, ... akiknek tevékenységét állandóan áthatja a magával ragadó jelszó: a Führernek mindig igaza van!”

A náci ideológia egyik legfontosabb eleme a népközösség tagjai és a népközösségből kizárt társadalmi réteg ellentéte volt. A rendszer egész propaganda-apparátust működtetett, ideológiai és elnyomó szinten, amelynek célja a betagolás, egységesítés és összefogás, illetve a diszkrimináció volt.⁶ Az 1933. január 30-i hatalomra kerülés első áldozatai a politikai ellenségek voltak, akiket „átnevelés” céljából koncentrációs táborokba zártak. Más kisebbségeket – mint például a homoszexuálisok vagy a „társadalmon kívüliek” – ugyan méltatlannak tartottak arra, hogy a társadalom részei legyenek, de viselkedésük megváltoztatása esetén újra visszafogadtak a társadalomba. Másokat azonban alacsonyabb rendű fajhoz tartozónak tekintettek: mindenekelőtt a zsidókat, de a cigányokat és a mentálisan sérült betegeket is: nekik tilos volt kapcsolatban állni a németekkel, és lassan kiszorították őket a társadalom minden rétegéből.⁷

A „Harmadik Birodalom” fogalma eredetileg a keresztény teológiából származik. A 12–13. században a kiliazmus híve, a Krisztus második eljövételét valló Joachim von Fiore történelemteológus alakította ki a három birodalom egymást követő világképét: az ótestamentumi „Atya birodalmát”, a jelenlegi „Fiú birodalmát” és végül az örökké érvényes „Mégváltás birodalmát”, más néven a „Szent szellem békebirodalmát”. Erre a végtelen üdvözülésre – miszerint a „mennyei Jeruzsálem” örökké érvényesül – támaszkodott I. Ferenc francia király is, amikor 1521-ben megpályázta a Szent Római Birodalom császári koronáját, s ennek jegyében, Fiore mennyei város elképzelése alapján felépíttette Chambord kastélyát.

Legátfogóbban lásd Ian Kershaw: Hitler 1889–1936 Hybris. Szukits Kiadó, Szeged, 2003, 407–493. o.

⁶ A német társadalom egységesítéséről lásd Németh István: Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990). Aula Kiadó, Budapest, 2004, 195–212. o. A korabeli magyar társadalom a publicisztikai tudósítások mellett könyvekből is értesülhetett a „Harmadik Birodalom” felé tartó Németország belpolitikai viszonyairól, közöttük: Makkai János: Germánia új utakon. Danubia Könyvkiadó R.T. Budapest – Pécs, 1932. című könyvéből, illetve a nemzetiszocialista Németország későbbi társadalmi átrendeződéséről: Rezessy Zoltán: A Harmadik Birodalom politikai és társadalmi rajza. Fővárosi Könyvkiadó, é. n. (1936–1937 körül). Korabeli forrásnak tekinthető Johannes Öhquist: A Führer birodalma című, 1940-ben Magyarországon is megjelent munkája. A nemzetiszocialista rendszerről született első munkák közé tartozik David Schoenbaum: Die braune Revolution. Eine Sozialgeschichte des Dritten Reiches. Kiepenhauer & Witsch, Köln – Berlin, 1968. című kötete.

⁷ Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet, i. m. 80–86. o.

A „Harmadik Birodalom” kifejezés 20. századi használata Arthur Moeller van den Bruck (1876–1925) német kultúrtörténész és völkisch-nacionalista publicista nevéhez köthető, aki az 1920-as években a „konzervatív forradalom” híve volt. 1923-ban jelent meg fő műve, a *Das dritte Reich* (A harmadik birodalom), amely fogalmat a nácik halála után kezdték használni. Könyvében a konzervatív-antidemokratikus német nacionalisták új, hatalmas Németországát vizionálta, amely a két korábbi német birodalom helyébe lép. Dosztojevszkij nyomdokán, tudatosan kapcsolódva von Fiore nézeteihez, „német szocializmusról” beszélt, ahol a hatalom a középkori birodalmi gondolat jegyében egy szűk elit kezében koncentrálódik. Elképzelései kifejezetten a liberalizmus, a kommunizmus és a demokrácia ellen irányultak, jóllehet magát demokratának tartotta.

A nácik a weimari köztársaságot közbülső birodalomként tartották számon, hogy világossá tegyék: nincs helye a hivatalos korszakokban. Hatalomra jutásuk után egyébként hivatalosan keveset használták e fogalmat, s nem is annyira ők emlegették, hanem népies értelemben inkább a rendszer ellenfelei kül- és belföldön. Az ország elnevezése hivatalosan Német Birodalom (*Deutsches Reich*) volt. 1939 júliusában Hitler ismételt kérésére a nácik visszavonták a hivatalosan egyébként is ritkán használt Harmadik Birodalom fogalmat, arra hivatkozva, hogy a rendszer ellenfelei a Negyedik Birodalom kifejezéssel csúfolták annak örökkévalóságát. Indoklásuk szerint „az azóta lejátszódott mélyreható fejlemények már nem indokolják a kifejezés használatát.” 1938-tól, Ausztria Anschlussa után előbb nem hivatalosan, majd 1943 júniusától pedig hivatalos állami elnevezésként a Nagynémet Birodalom (*Grossdeutsches Reich*) kifejezést használták.⁸

Az ifjúság és a „gigantikus idők”

1933-ban a diákok és a végzős hallgatók jutottak hatalomra Németországban. Származási sokszínűségüket elfedte a nemzetiszocializmus szociál-romantikus, s egyúttal technicista-modernista utópiája. Az „ifjúság” élcsapatának érezték magukat. A nemzetiszocializmust ezért jó okkal lehet az ifjúság diktatúrájának nevezni, amely néhány éves rombolását tekintve a 20. század legsikeresebb generációs műve volt.

A náci mozgalom fiatal híveit a most vagy soha mentalitás hatotta át. A náci hatalomátvétel időpontjában Joseph Goebbels 35, Reinhard Heyrich 28, Abert Speer 27, Adolf Eichmann 26, Josef Mengele 21, Heinrich Himmler és Hans Frank 32 éves volt. Az öregek generációjához tartozó Hermann Göring éppen 40. születésnapját ünnepelte. Goebbels még a háború alatt is azt írta, hogy Németországot ma ifjúsága vezeti.⁹

A fiatal németek többsége számára a nemzetiszocializmus nem diktatúrát, némaságot és elnyomást, hanem szabadságot és kalandot jelentett. Magukat modern, a közösségi tettek emberének tekintették. Megbízataikat nagy közösségi feladatnak, kihívásnak tekintették, amelynek végrehajtása során megkaptak mindent, amit az emberek ilyen

---

⁸ Cornelia Schmitz-Berning: *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1998, 57. o.

⁹ Götz Aly: *Hitlers Volksstaat*, i. m. 12. o.

életkorban szívesen látnak: egyéni felelősséget és szabályozatlan viszonyokat, amelyek az úttörőket rögtönzésre kényszerítik, s folyamatosan kipróbálhatják szellemi és testi képességeiket.¹⁰

A rendkívüli tempó, a fiatalos, lázas, kollektív, felkavaró, meggondolatlan cselekvés ma nehezen érthetővé teszi a náciizmus rövid tizenkét évét. A német társadalom rendkívüli energiáit az ellentéteknek a vezetés által táplált egységéből merítette: a racionális és emocionális politikai szükségletekből, az új és régi elitből, a népből, pártból és bürokráciából. Hitler kombinálta a nemzeti újjászületést a bukás rizikójával, a közösségi lelkesületű osztályharmóniát a munkamegosztó megsemmisítés erőszakával. A nemzetiszocializmus új Németországa az ideológiailag másik oldalon állóknak is esélyt kínált, hogy békét kössenek a „Harmadik Birodalommal”.¹¹

A náci rendszer nagy hangsúlyt fordított a fiatal németek iskolázására és különböző szervezetekbe történő „besorozására”. Így olyan fontos szerepet vállaló tömeget teremtettek – amely lelkesedéssel és szellemi frissességgel telve – a későbbi hadsereg magvát képezte. A fiatalokat kezdettől a Német Birodalom életterének növelésére nevelték. Az egyes szervezetek inkább központosított intézményként, mintsem iskolaként működtek; olyan eszközök voltak, amelyeket a rendszer ellenőrző hatalmának és befolyásának gyakorlására és biztosítására használt fel. A fiúk és lányok szigorúan elkülönített közösségeket alkottak.

A fiatalokat 6–18 éves korig a különböző náci ifjúsági szervezetek (Pimf, Jungvolk, Hitler-Jugend) tömörítették. 1933-tól a 10–18 éves fiúk a Hitler-Jugendhez, a lányok pedig a Német Lányok Szövetségéhez (BDM) tartoztak, s egyenruhába bujtatták őket. A Hitler-Jugend 1932-ben még csak százezer fiatalot tömörített, taglétszáma azonban a hatalom megszerzését követően dinamikusan nőtt. 1933-ban már 2,3 millió, az évtized végén pedig nyolcmillió fiatalot tömörített.

A fiatalok közel egyharmada önkéntesen lépett be a szervezetbe, gyakorta titokban, szüleik akarata ellenére. A fiúk hetente legalább két alkalommal kötelező rendezvényeken vettek részt: felvonulásokon, sportrendezvényeken és különböző rituálékon, mint például a zászlófelvonás. Zárt formációik, himnuszuk, táborozási kalandjaik erősítették a fiatalok közösségi érzését és azt a látszatot keltették, hogy komolyan veszik őket. Itt is a Führer-elv érvényesült: megkezdődött a fiatalok uniformizálása; más szervezet zászlaját nem tűrték meg. Nyáron gyakorlattá vált a fiatalok vidékre, mezőgazdasági munkára való küldése, illetve a téli segélyakciókban való részvételük.¹²

Az elitképzés az Adolf Hitler Iskolákban, a Nemzeti Politikai Nevelőintézetekben és a Rendi Várakban folyt. Így a fiatalok a náci Németországban több évig közvetlen állami ellenőrzés alatt álltak, amely széles lehetőséget kínált a családból vagy iskolából hozott esetleges „nevelési hibák” korrigálására. Ezért Hitler a fiatalságban a legragyogóbb hívekre, majd fanatikus harcosokra lelt. A német ifjúság „jövők garanciája”, „népünk legértékesebb tulajdona”, ezért erre a „kincsre” különösen vigyázni kell – vallották a náciak –, hogy egész személyiségét a „nagy, nemzeti feladatok” szolgálatába állíthassa.

---

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 16. o.

¹² Németh István: Németország története, i. m. 216–217. o.

Engedelmesség, összetartás, kötelességérzet – ezeket a tulajdonságokat várták el a fiataloktól. A fiatalság militarizálását jelezte, hogy a Hitler-Jugend szigorú szabályzattal, olyan belső szabályzattal rendelkezett, amely teljesen elkülönült a jogalkotástól. A propaganda mindig a szervezet fiatalos jellegét hangsúlyozta, jóllehet a „fiatalok által vezetett fiatalság” szervezetét túlmisztifikálták, hiszen minden vezetőjét felülről nevezték ki, s a szervezet is hierarchikusan épült fel.

Ezután hat hónapos kötelező birodalmi munkaszolgálat (Reichsarbeitsdienst – RAD) következett. Az önkéntes munkaszolgálat lehetőségét – széles szociális vonzattal – már 1932-ben és 1934-ben törvény szabályozta, 1935 júniusától azonban a 18–25 év közötti fiatalok számára kötelezővé tették. Pénzügyi és szervezeti okokból a női munkaszolgálat 1939-ig önkéntes maradt. A munkaszolgálat nem tartozott az NSDAP-hoz. Élén Konstantin Hierl birodalmi munka-Führer állt, a birodalmi belügyminisztérium államtitkári rangjában. A nemzetiszocialista párt és a birodalmi munkaszolgálat elkülönülését hangsúlyozandó Hierl nem tartozott a párt vezetőségéhez. A szervezet 1943-ban, Himmler miniszteri kinevezésekor kivált a belügyminisztériumból, s a legfelső birodalmi hatóság (Oberste Reichsbehörde) körébe sorolták, Hierl pedig miniszteri rangot kapott.

A munkaszolgálat „a német népnek végzett tiszteletbeli szolgálat” volt, szintén a rendi különbségek megszüntetését kifejezendő. Elsősorban gazdasági feladatokat kapott: erdészeti munkákat, útépitést, autópálya-építést végeztek. Munkájuk összértéke azonban nem érte el a ráfordítások költségét. A szervezet 1944–1945-ben többnyire már csak katonai kiképzéssel foglalkozott, s számos részlege átalakult légvédelmi egységgé. A birodalmi munkaszolgálatot két éves katonai szolgálat követte.

Az egyetemek elveszítették autonómiájukat. A tantárgyi változások keretében bevezették a faji tudományokat. A hallgatók száma az 1931. évi 138 ezerről 1939-re 62 ezerre csökkent, s az oktatás színvonala is esett. Az első öt évben 2800 oktatót bocsátottak el és sok tudós elhagyta Németországot. Einstein relativitáselméletét zsidó spekulációnak minősítették.¹³

A 10–14 év közötti lányok a Fiatal Lányok Szövetségében (Jungmädelbund) a fiúkhoz hasonló nevelést kaptak. Hétvégén szintén hátizsákokkal meneteltek, s elsajátították a náci ideológiát. 14–17 éves korukat a Német Lányok Szövetsége (Bund Deutscher Mädel – BDM) tagjaiként töltötték. 1938-tól a 18–21 éves lányok életét a Hit és Szépség (Glaube und Schönheit) mozgalom szervezte. A fiúk munkaszolgálatához hasonlóan 18 éves korukban a lányok is egy évet vidéken (Land-Jahr), mezőgazdasági munkával töltöttek. A termény betakarítását fizetés nélküli szolgálatnak tekintették. A Lányok Háztartási Éve (Haushalt-Jahr) keretében pedig kb. félmillió lány egy évet városi háztartási alkalmazottként töltött.

A leányok nevelését a nemzetiszocialista ideológia egyik legfontosabb tartóoszlopának tekintették, s erényei közé a feltétlen engedelmesség, kötelességtudás, fegyelem, áldozatkészség és a közösség szolgálata tartozott. A nevelés kétharmadát a sport, egyharmadát pedig a világnézeti nevelés alkotta. A BDM-et 1918–1930 között betagolták a Hitler-Jugendbe (Schwesternschaften), s fontosnak tekintették, hogy a lányokat kivonják a szülői ház befolyása alól. Tökéletes anyákká és háziasszonyokká

---

¹³ Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban. II. kötet, i. m. 69–70. o.

igyekeztek nevelni őket, de 1936-tól mindinkább támogatták, hogy szakmát tanuljanak.¹⁴

Így a fiatalok a náci Németországban több évig közvetlen állami ellenőrzés alatt álltak, amely széles lehetőséget kínált a családból vagy iskolából hozott esetleges „nevelési hibák” korrigálására. Ezért Hitler a fiatalságban a legragyogóbb hívekre, majd fanatikus harcosokra lelt. A német ifjúság „jövők garanciája”, „népünk legértékesebb tulajdona”, ezért erre a „kincsre” különösen vigyázni kell – vallották a nácik –, hogy egész személyiségét a „nagy, nemzeti feladatok” szolgálatába állíthassa. „A fiatalsággal fogom kezdeni nagy nevelő munkámat – vélekedett Hitler. – Velük felépíthetem majd az új világot... olyan ifjúságot nevelünk fel, amely előtt remegni fog az egész világ. Szilaj, erőszakos, rettenhetetlen és kegyetlen ifjúságot... Azt akarom, hogy szépek és erősek legyenek, mint a fiatal vadállatok... Ez az ifjúság mindenekelőtt atléta legyen; ez a legfontosabb. Így fogom megtisztítani a fajt a háziállattá szelidítés és engedelmesség évezreideitől ... Szellemi kiképzésükről szó se legyen.”¹⁵ Ez a tette volt a végzetes rendszer egyik legszörnyűbb hagyatéka.

Nemzeti integráció

A németek többsége Hitlert nagy integrációs személyiségnek tekintette. A versailles-i és St. Germain-i békeszerződések megtiltották Ausztria és Németország állami egységét. A lakosság többsége mindezt súlyos igazságtalanságnak tartotta. Ezért úgy tűnt, hogy Ausztria 1938. márciusi Anschluss-szával teljesült a németek 1848. évi nemzeti-romantikus álma. A nagynémet nemzetállam ugyan nem lett köztársaság, de a nép ünneplésével jött létre. 1938. március 15-én Hitler, aki nemcsak a Német Birodalom kancellárjának, hanem a német nép Führerének is tekintette magát, Bécsben, a Hősök terén kijelentette: „A német nemzet és a birodalom Führereként és kancellárjaként jelentem a történelemnek hazám belépését a Német Birodalomba.” Röviddel később pedig Frankfurt am Mainban, az 1848. évi parlament színhelyén az egykori vágyak beteljesüléséről beszélt: „A mű, amelyért 90 évvel ezelőtt elődeink harcoltak és vérüket ontották, most lezártnak tekinthető.”¹⁶

A gazdasági fellendülés látszatával kísért, folyamatos győzelemsorozat gyengítette az ország pragmatikusait. A realista személyiségek – Hjalmar Schacht, Ludwig Beck, Carl Friedrich Goerdeler és mások – perifériára, vagy koncentrációs táborokba szorultak, mert zavarták Hitler nagy lendületű népiségi politikáját, a mindent vagy semmi világos alternatíváját. A náci vezetés érzékenyen figyelte a lakosság hangulatát, s állandóan támogatta a fogyasztási igényeket, gyakorta a hadigazdasági prioritásokkal szemben. 1936-ban a koncentrációs táborokban már csak 4761 fogoly ült az alkoholistákkal és bűnözőkkel együtt. 1937-ben pedig a 60 milliós társadalom ellenőrzését a Gestapo mindössze 7000 fős apparátusa végezte; az SD-nek (SS Sicherheitsdienst) pedig még kevesebb munkatársra volt szüksége.¹⁷

¹⁴ Németh István: Németország története, i. m. 217–218. o.

¹⁵ Hermann Rauschning: Hitler bizalmasa voltam. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1970, 288. o.

¹⁶ Götz Aly: Hitlers Volkstaat, i. m. 26. o.

¹⁷ Uo. 27. o.

Mivel Hitler könnyen elérte sikereit, s a fellendülést ugyan tisztességtelenül finanszírozta, növekedett népszerűsége, amely rövidesen a náci párton is túllépett, s az országon belüli ellenzékét megfosztotta bázisától. 1938-ra rögzültek a politikai állapotok, s a németeket a pártpolitikai gyűlölködés helyett a népközösség igénye egyesítette. Az NSDAP integrálta a szocialista meggyőződésű munkásokat, kézműveseket és alkalmazottakat, akik jobb életet szántak gyermekeiknek. Hozzájuk csatlakoztak a weimari köztársaság oktatási reformjának nyertesei, akik folytatni kívánták szociális felemelkedésüket. Őket nem egy új osztályuralom óhaja egyesítette, hanem olyan politikai körülmények, amikor születésük pillanatában nem dől el társadalmi pozíciójuk, életútjuk, szakmájuk és társadalmi tekintélyük. Németek milliói számára a nemzetiszocializmus faji tanaival együtt attraktívnak tűntek a számukra címzett völkisch egyenlősítési ígéretek. A náci ideológia a különbözőséget kifelé hangsúlyozta, befelé kiegyenlítően hatott. Hitler kifejezésével: „A német népen belül a legteljesebb népközösség és tanulási lehetőség mindenki számára, kifelé azonban abszolút felsőbbbségi álláspont!”¹⁸

1935-ben a választásra jogosultak mindössze öt százaléka volt a náci párt tagja, s 26 néptársra jutott egy párttárs. A tagok kétharmada azonban csak a párt hatalomra jutása után lépett be a pártba, így a „régikarcosok” kisebbségben maradtak; viszonylag fiatal csoportjuk eltérő megfontolásból csatlakozott a párthoz. Egy részük polgári családból származott, ahol Németország európai nagyhatalommá válásának álmát dédelgették. Mások egyszerűen a társadalmi sorompókat igyekeztek átugrani, vagy éppenséggel szüleik hazaszeretetésén igyekeztek túltenni. Sokakat vonzott a mozgalom „szocialista” tendenciája, mert erősítette szembenállásukat a konzervatív szülői házzal. Egyúttal azonban a nemzeti tendencia is vonzotta őket, mert megfelelt annak a szellemnek, amely kora gyermekkoruktól áthatotta őket. Mások pedig azért váltak fogékonná a szigorúan Hitlerre¹⁹ építő párt iránt, mert kezdettől fogva önmaguk alárendelésének szükségességét sulykolták beléjük.

Az 1918. évi trauma

Az első világháború három súlyos traumát okozott a németek politikai érzelmeiben: a brit tengeri blokádnak miatti éhezést, a pénz elértéktelenedését és a polgárháború fellángolását. Az éhínség következtében 400 ezren haltak éhen, számosan tuberkulózisban vagy más fertőző betegségben megbetegedtek, s korán elhunytak. Az árak a világháború alatt több mint 100%-kal emelkedtek, s az államilag ellenőrizhetetlen árfelhajtás növelte az egyszerű emberek nyomorát. Az 1923. évi hiperinfláció pedig gyakorlatilag felszámolta a nemzeti érzelmű középréteget. Az 1918-ban keleten kötött békeszerződésekkel (1918. március 3., Breszt-Litovszk, 1918. május 7., Bukarest) Németország eljátszotta a közeli nyugati győzelem lehetőségét.²⁰

---

¹⁸ Uo. 28. o.

¹⁹ A Führer-kultuszról részletesen lásd: Ian Kershaw: A Führer-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény. Kortina Kiadó, Budapest, 2003.

²⁰ Az 1918. évi német „keleti impériumról” lásd: Németh István: Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák-magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918), L’Harmattan,

A háborús nyereszkedéstől és a forradalomtól való félelem gyorsan létrehozta a propaganda-fantomot; ez volt a „plutokrata zsidó”, aki nyereségvágyból a „zsidó bolsevisták” kezére játszott. Miközben az egyik állítólag a közép réteget semmisítette meg és az alsóbb paraszti, illetve proletár rétegeket a nagy pénz rabszolgaságába döntötte, a másoknak a kommünt írták a rovására: minden szétrombolását, az illem, az erkölcs, a vallás, a törvény és a jogosan szerzett tulajdon végét, „minden rend felbomlását.”

A propagandában a későbbi antiszemita állami politika alakítói a zsidók elleni intézkedéseket állandóan védelmi intézkedésként indokolták. A Mein Kampf utolsó fejezete „jogos önvédelemről” beszél, s ez az álláspont jelentkezett az 1933. és 1937. évi, a „károk kiegyenlítéséről” rendelkező törvényekben. Minél tovább tartott a háború, a német propagandában annál következetesebb lett az „árja ellenállás” a támadó „világzsidósággal” szemben, amely „hármass formációban” törekszik a világalomra: „először zsidóként, másodsor zsidó atyafiságú plutokrataként és harmadsor zsidó bolsevistaként.” A sémába a felsőbbrendű fajról szóló tanítás, illetve az alacsonyabb rendűek részéről fenyegető veszély is beleillett. A náci mozgalom politikusai kiegyenlítő igazságosságot hirdettek a „szétszakítás” erői ellen, érkezenek azok liberális kapitalista vagy bolsevik oldalról.

1914–1918 között a német életszínvonal átlagosan 65%-kal csökkent, s a lakosság többsége a létminimum határára került. E körülményt a „Harmadik Birodalom” pénzügyi stratégiái „rendkívül aggályosnak” tekintettek, s mindenáron el kívánták kerülni.²¹

A „jóléti diktatúra” és forrásai

A náci rendszerben a németek 95%-a a rendszer kedvezményezettjeihez tartozott (már az 1933. novemberi népszavazáson 95%-uk, a vele egy időben rendezett Reichstag-választáson pedig 92%-uk szavazott – igaz, az egyedüli – a nemzetiszocialista pártra). Ők a nemzetiszocializmust nem a szabadság megvonásaként és terrorista rendszerként élték meg, hanem a szociális biztonság rendszereként, egyfajta jóléti diktatúraként. A szociális reformok, a kisembernek kedvező adópolitika és a sokrétű felemelkedési lehetőség gondoskodott a politikai barométer állandóan magas értékeiről.

A náci vezetők a jogászokat, a hivatásos diplomatákat és a vezérkari tiszteket kezdetben nehezen szerezték meg maguknak. De időt adtak nekik részleges alkalmazkodásukhoz. Közéjük tartoztak a Reichsbank, a birodalmi pénzügyi- és gazdasági minisztérium tisztviselői, akik szakmai-politikai tapasztalataikat még a császárságban, vagy személyzeti utánpótlásként a weimari köztársaság kezdeti éveiben szerezték, s az első világháborúban többnyire katonaként szolgáltak.

Budapest, 2009, 312–341. o, illetve uó: A német császárság 1871–1918. Összegzés és dokumentumok. L’Harmattan, Budapest, 2008, 107–118, és 346–356. o.

²¹ Götz Aly: Hitlers Volksstaat, i. m, 32–33. o.

A birodalmi gazdasági minisztérium III. osztályának hivatalnokai 1939–1945 között Gustav Schlotterer főosztályvezető (Ministerialdirigent) vezetésével elképesztő szigorúsággal zsákmányolták ki Európát. Az osztályt 1920-ban állították fel a versailles-i szerződés határozatainak teljesítésére. A francia, belga és brit követelések védtelen címzettjei akkortájt fiatal tisztviselőkként ismerték meg az alávetettség, kifosztás és a zsarolás egyszeregyét. Később ezt annak feltalálói ellen fordították, s német közigazgatási intelligenciával párosítva a náci rabló-hadjáratok szolgálatába állították.²²

1935. szeptember 15-én a Nürnbergbe rendelt Reichstag törvényt hozott „a német vér és a német becsület védelmére”, amely megtiltotta a házasságkötést a „zsidó, valamint német állampolgárságú, vagy némettel rokon vérű személyek között”, illetve „a házasságon kívüli érintkezést zsidó és német állampolgárságú vagy némettel rokon vérű személyek között”. Zsidók nem foglalkoztathattak háztartásukban 45 évnél fiatalabb német állampolgárságú, vagy némettel rokon vérű nőket. Nem vonhatták fel a birodalmi és nemzeti zászlót, s nem viselhették a birodalmi színeket. A törvény megszegőit fegyházzal, börtönnel és pénzbüntetéssel fenyegették meg. A „birodalmi állampolgárságról” rendelkező másik törvény pedig két kategóriát állított fel: a zsidókat az alacsonyabb állampolgár (Staatsangehöriger) kategóriába sorolta, akik a birodalom védelme alatt állnak. Birodalmi polgár (Reichsbürger) azonban „csak német, és némettel rokon állampolgár lehet, aki magatartásával bizonyítja, hogy óhajtja és alkalmas a német nép és birodalom hűséges szolgálatára”. A törvény értelmében a politikai jogok egyedüli birtokosa a birodalmi polgár lett.

Mivel a rendeletek végrehajtása zavart okozott, 1935. november 14-én kimondták, ki a zsidó: aki legalább három tisztán zsidó nagyszülőtől származik; zsidó „keverék”, aki legalább két tisztán zsidó nagyszülőtől származik, s a törvény kibocsátásakor zsidó vallásközösséghez tartozik, vagy a törvény kibocsátásakor zsidóval házasságban él. Így megalkották az „árja”, a „tisztá zsidó”, az „1. fokú keverék” és a „2. fokú keverék” kategóriákat. Ugyanekkor elbocsátották az állami szolgálatból az összes zsidó származású tisztviselőt.²³ A több száz ezer eset elbírálását a jogászok a négy nagyszülő bonyodalom nélkül dokumentálható vallási hovatartozása alapján helyezték kilátásba, amely egyfajta „automatikus eljárást” tett lehetővé.

Az 1936. évi berlini olimpia idején a nemzetközi figyelem miatt korlátozták a zsidóellenes törvények és rendeletek kibocsátását. A „Harmadik Birodalom” összesen 2000 zsidóellenes intézkedéséből 1936–1937-ben ezért csak kb. 150 jelent meg. Schacht gazdasági miniszter kikényszerített lemondása után – aki gazdaságilag károsnak tekintette a „faji kritériumok” alkalmazását a gazdaságban – 1938-tól ismét élesebb zsidóellenes kurzus kezdődött; az ebben az évben hozott kb. 300 rendelet zöme a zsidóknak a gazdasági életből való kiszorítására irányult a négyéves tervet felügyelő Göring vezetésével.

Az 1938. november 9–10-i, Goebbels vezette pogrom a megszépítő „birodalmi kristályéjszaka” néven vonult be a krónikákba, amelynek során 91 személyt megöltek, többeket a nyílt utcán. Zsinagógákat és zsidó üzleteket gyújtottak fel, családokat

---

²² Uo. 17. o.

²³ Németh István: Németország története, i. m. 232–233. o.

bántalmaztak, s összesen 30 ezer zsidót hurcoltak koncentrációs táborba. Az akciót a „német nép spontán bosszújának” állították be.

A „birodalmi kristályéjszakával” új szakasz kezdődött a náci faji politikában: felerősödött a zsidók szisztematikus gazdasági kizsákmányolása és kiszorításuk a gazdaságból. Már 1938 áprilisa után bejelentés köteles volt az 5000 márka feletti vagyon, a pogrom után azonban 1,2 milliárd márka „megbocsátási teljesítést” szabtak ki rájuk, amelyet 1940-ig vagyonadóként hajtottak be, miközben az állam a biztosítási összegeket lefoglalta. Az intézkedések zsidó családok ezrei számára gazdasági csődöt és egzisztenciájuk elvesztését jelentették.²⁴

Schwerin von Krosigk birodalmi pénzügyminiszter, pártonkívüli karrier-tisztviselő már 1935 nyarán ötletbörzét hirdetett hivatalában a német zsidók adóügyi kifosztására. 1938 áprilisában megismételte az antiszemita ötletbörzét, hogy az összegyűjtött javaslatokat továbbadhassa belügyminiszter kollégájának. Elsősorban a jövedelem- és vagyonadó külön-járadékainak bevezetését fontolgatták. A régi elit képviselőjének számító gróf a hivatalos vélemény szerint „jól hasznosítható államunkban”, ezért Hitler 1937-ben az NSDAP tiszteletbeli tagságát jelképező arany pártjelvénnel tüntette ki. 1939-ben a tiszteletbeli náci avanszált gróf miniszteri lakásának fenntartására 450 ezer birodalmi márkát kapott a birodalmi költségvetésből.²⁵

Államtitkára, Fritz Reinhardt (1895–1980), egy türingiai könyvkötő fia már korán belépett az NSDAP-ba, s a távoktatási gondolat jegyében létrehozta a náci párt szóközi szolgálatát. A költségvetési és pénzügyi politikára koncentrálva 1930-ban a párt képviselőjeként bejutott a Reichstagba. 1933–1945 között államtitkárként beszédei és broszúrai százaiban népszerűsítette szociálpolitikai nézeteit, s számos adóügyi könnyítést vitt keresztül az alsó- és középrétegek számára, amelyek 1945 után is érvényben maradtak. 1941–1942-ben támogatta a birodalmi munkaügyi miniszter javaslatát az akkor még eltérő munkás- és közalkalmazotti nyugdíjak egységesítésére. Csökkentette a különböző szolgálati pályákra jutás feltételeit, s egyidejűleg minisztériumának tisztviselőit továbbképzésre kötelezte. A pénzügyminisztérium vezetésében így a nemzetiszocializmusra jellemző keveredés nyilvánult meg: a magasan képzett, nemesi származású miniszter és az alsóbb rétegekből felemelkedő államtitkár, aki politizált autodidaktaként keményen megdolgozott ismereteiért. Reinhardt a szociális állam képviselője volt, míg Schwerin von Krosigk azon tisztviselők, tisztek, tudósok és más értelmiségiek ezreihez tartozott, akiknek sikerült az önmagában ellentmondásos náci ideológiát belülről kiindulva racionalizálni.²⁶

A szakértők, politikusok és a lakosság többségének összjátéka megtalálta bázisát a Hitler-kormány hajlandóságában, hogy megvalósítsa a weimari köztársaság érdekvitáiban megrekedt reformtörekvéseket. A náci közigazgatás nagy tettvágyában sok mindent kidobott a fedélzetről, amelyet már régóta feleslegesnek tekintett. Így teljesítette Jacob Grimm már 1854-ben felvetett javaslatát a gót betűs írásmód

---

²⁴ Uo. 233–234. o.

²⁵ Götz Aly: *Hitlers Volksstaat*, i. m. 23. o. Schwerin von Krosigk (1887–1977) az utolsó pillanatig hú maradt a szűkebb náci vezetőkhoz, s 1945. május 2-án Hitler utódja, Dönitz az ügyvezető kormány vezetőjének nevezte ki. Később a Wilhelmstrasse-perben tíz év börtönre ítélték, ahonnan 1951-ben szabadult.

²⁶ Uo. 24–25. o.

elvetéséről, s 1941-ben bevezette a latin normál írásmódot. 1938 júliusában feloszlatták a modern kapitalizmust több mint száz éve fékező hitbizomány tulajdonrendszerét is, amelyet a weimari alkotmány 155. §-a ugyan rögzített, de végrehajtása mégsem történt meg, jóllehet már az 1849. évi parlament a Pál templomban sürgette azt.²⁷

Legnagyobb tömegszervezet a Német Munkafront (DAF) volt. Kezdetben úgy tűnt, hogy érvényesülhet a nemzetiszocialista egységsszervezet elképzelése, s a DAF a becsvágyó Robert Ley vezetése alatt két „tartóoszlopra” tagolódva a munkásokat 14, az alkalmazottakat pedig 9 szakmai- és ágazati szövetségben tömörítette. Később harmadik „tartóoszlopként” az ipari munkaadók, negyedikként pedig a kézműves és ipari középréteg csatlakozna. Rövidesen azonban nyilvánvaló lett, hogy a Német Munkafronttól és a nemzetiszocialista üzemi szervezettől (NSBO) megtagadtak minden szakszervezeti és kollektív bérmegállapító tevékenységet, s azt, hogy érdemi befolyást gyakoroljon az állami gazdaság- és szociálpolitikára. A „szakszervezetlenítés” politikájának jelszavával megszabadultak a Munkafront és az NSBO baloldali erőitől. Ley Hitler oldalára állt, s perszónálunióban egyesítette a Munkafront és az NSDAP Politikai Szervezetének vezetését.²⁸

Az 1942-ben 25 millió tagot számláló „totalitárius nagyszervezet” negyvenezer főállású és 1,3 millió tiszteletbeli funkciót ellátó munkatárssal dolgozott. A szervezetbe való belépés többé-kevésbé kényszerrel történt. A 1,5 százalékos tagdíjat közvetlenül levonták a bérből. Fő céljának a német nép harckészségének a legmagasabb szintre hozását és a „bölcsőtől a sírig” terjedő gondoskodás általánossá tételét tekintette. Utóbbit elsősorban az Erőt az örömből (Kraft durch Freude – KdF) elnevezésű, az olasz fasiszta példára 1933 novemberében alakult szabadidő-szervezete tekintette feladatának. A szakszervezetek lefoglalt vagyonát felhasználva sokrétű aktivitását öt hivatal végezte: a szabadidő-hivatal, amely színház és koncertlátogatásokat szervezett (1938-ig rendezvényein kb. 38 millióan vettek részt); a német népképző-műhely, ahol a népi és felnőttoktatás, a náci kultúra és ideológia terjesztése, szakmai és kulturális képzés, testedzés folyt; a sporthivatal, amely az üzemi sportot vezette a hadrafoghatóság növelése és a „faji tökéletesítés” érdekében. A munka szépsége hivatal az amerikai munka-higiénia, munka-lélektan és munkaegészségügy átvételével a munkahely esztétikus és higiénikus kialakítására törekedett, éves munkaversenyeket szervezett, s náci mintaüzemeket hozott létre. Megkezdődött az üzemi sportpályák, szabadtéri létesítmények, kantinok, orvosi rendelők, könyvtárak, uszodák és üdülők építése. Az utazási, turisztika és a szabadság megszervezésének hivatala elsőként vezette be a modern, államilag szervezett tömegturizmust 6–12 napos utazásokkal, de napi utakat és nyaralásokat is szervezett belföldön.²⁹

A náci vezetés ízelítőt adott népi motorizáció folyamatából is: bevezette a korábban szinte ismeretlen szabadság fogalmát, megduplázta a szabadnapok számát és megkezdte a mai ismerős tömegturizmus kifejlesztését. A Német Munkafront berlini gauleitere teljes energiával hirdette: „1938-ban azokat a néptársakat is meg akarjuk

---

²⁷ Uo. 19. o.

²⁸ Németh István: Németország története, i. m. 215. o.

²⁹ Uo. 216. o.

győzni, akik még ma is úgy gondolják, hogy egy üdülés nem a munkásnak való. Ezt a kishitűséget véglegesen le kell küzdeni.”³⁰

A náci állam kezdettől fogva támogatta a családokat; a hajadonokat és gyermekteleneket már mostoháiban kezelte, s védte a parasztokat a világpiac és az időjárás viszontagságaitól. Egyébként ezekből az évekből származnak az Európai Unió agrár-rendtartásának alapjai, a házastársi megosztás, az utcai közlekedési rendszer, az autók kötelező biztosítása, a gyermekek után járó családi pótlék, az adósávok vagy éppenséggel a természetvédelem alapelemei. Nemzetiszocialista szociálpolitikusok fejlesztették ki az NSZK-ban 1957-től alkalmazott nyugdíjrendszer körvonalait, amelyben az idősek életvitele nem tért el markánsan a még foglalkoztatásban lévőkétől. Náci kifejezéssel: „A munka veteránjainak életviszonya nem térhet el erőteljesen a dolgozó néptársakétól.”³¹

Mivel a náci vezetők olyan környezetből érkeztek, ahol ismerős volt a bírósági végrehajtás gyakorlata, már a kormányzás első heteiben arra törekedtek, hogy csökkentsék a németek többségét érintő végrehajtásokkal járó zaklatást és kilakoltatás veszélyét. Az első náci törvények „a nép elnyomódását megakadályozandó” az adósok mellé álltak, s korlátozták a hitelezők jogait. Az 1934 végén kibocsátott törvény (Törvény a végrehajtási lehetőségekkel való visszaélés megakadályozására) a múlt „szinte korlátlan hitelezői szabadsága” ellen irányult. Egy 1938. évi törvény pedig érvénytelennek nyilvánította az adósságok behajtásának jogcímét. A reformok a bírósági végrehajtóknak jelentős egyéni felelősséget és elbírálást engedélyeztek, de a „rosszindulatú adóssal” és a „német nép kártevőivel” szemben teljes határozottsággal léphettek fel. Bérleti díjhátralék miatt a bíróság elutasította a lakás kiürítését.

A második világháború éveiben nem lehetett lefoglalni a katonacsaládok létfenntartási költségeit, zsoldját, a hadiipari túlóráért kapott fizetést s a gyermekgondozási járulékot. Ennek megfelelően Hitler („népi kancellárunk”) már korán kiadta a jelszót: „Németország akkor lesz a legnagyobb, ha legszegényebbjei lesznek leghűségesebb polgárai.”³²

A második világháború kezdetével a katonai szolgálatra bevonultak és családjaik esetében nem lehetett lefoglalási eljárást indítani. A kormány javította a behívott albérlők védelmét is. Jóllehet később ismét szigorúbban jártak el az adósokkal szemben, védelmük mégis a bírósági végrehajtók központi feladata lett. Ebbe az irányba illett az 1940. október 30-i bérletiltási rendelet is, amely tovább javította a németek védelmét a végrehajtásokkal szemben. Az intézkedés megtiltotta a túlóradíjak, a szabadság idejére és karácsonyra járó, valamint gyermektartási- és hadirokkant járulékok egy részének levonását. A magas végrehajtásmentes alapjárulékokat a nettó jövedelem esetében határozta meg, s megszüntette a tisztviselők és szellemi munkát végzők korábbi privilégiumait.³³

Mindezekkel párhuzamosan a náci kormány a legtöbb német számára kellemes hadiszocialista újraelosztási közösséget teremtett. Ezek két anyagi forrásból táplálkoztak: a tehetősebb németek megsarcolásából, illetve nagyobb mértékben a kirabolt, „idegen

---

³⁰ Uo.

³¹ Götz Aly: Hitlers Volkstaat, i. m. 20. o.

³² Uo. 20–21. o.

³³ Uo.

törzshöz tartozóktól”: Európa kisajátított zsidóitól, a kényszermunkásoktól s az alávetett népektől.

A náci rendszer az államkassza e két beszerzési módszerét már a háború előtt sikerrel alkalmazta. Az erőltetett fegyverkezés kezdetén, 1936 és 1939 között fokozatosan megduplázta a társasági adót (20%-ról 40%-ra, majd 55%-ra),³⁴ amely a Biztonsági Szolgálat (SD) 1938. évi jelentése szerint főleg a munkásságra tett jó benyomást. Olyan lépésnek tekintették, amely „az újrafelosztás költségeit igazságos tehermegosztással” elosztja, s „a nagy társaságok magas nyereségeit megfelelő módon” megcsapolja.

A folyamatba ennél erőteljesebben vonták be a német zsidókat. Az 1938. novemberi pogrom után rájuk kivetett 1 milliárd márkás ún. engesztelő bírság több mint 6%-al növelte az állami bevételeket. A „birodalmi menekülési adó” illetékei és az állami árjásítási eljárás bevételei 1938–1939-ben az összes adóbevételek 10%-át tették ki. Az önkényes kényszer-adózást azzal indokolták, hogy 1938-ban a birodalom fizetéképtelensége közvetlenül fenyegetett – állapította meg a birodalmi pénzügyminisztérium novemberi jelentése. A zsidó vagyonok adója kizárólagos birodalmi bevételt jelentett, amelyet „az általános feladatok s az egész német nép jólétére fordítanak.” 1938 végén a birodalmi védelmi tanácsban elvetették Göring tervét, aki a fegyverkezési kiadások fedezésére a jómódú árják „egyszeri vagyonadóját” javasolta. Helyette a politikai vezetés 1939 május végén a „Wehrmacht igényeinek fedezésére” már nem belső, hanem külső pénzforrások után nézett. Főleg a bekebelezett régiók – elsősorban a cseh gazdaság – és a „hadjárat során még meghódítandó területek bevonására” gondoltak. Az 1939. júniusában hozott Reichsbank-törvény értelmében a pénzfelhasználás Hitler egyedüli felelőssége lett.³⁵

A birodalmi kormány a háború során azonban felismerte, hogy a megszállt országok gátlástalan kizsákmányolása azok gazdasági összeomlásához vezet. Ezt ellensúlyozandó, a mindent megmentő „végső győzelemig” a német tanácsadók segítettek a nemzeti kormányoknak a zsidó javak kisajátításában. 1942 nyarán Göring elrendelte a szerbiai katonai igazgatásnak, hogy „a szerbiai zsidó vagyont Szerbia javára kobozzák el.” Az akció célja az volt, hogy „segítsenek a megszállási költségektől kimerült szerb költségvetésnek.”³⁶ Végül a zsidó tulajdon eladásából származó bevételek teljes egészében a német megszállási költségvetésbe folytak. A megszállt és szövetséges európai országokban mindenütt ezen séma szerint jártak el.

Az egyes országokban állomásozó Wehrmacht-katonák zsoldját az illető ország pénzmemében, s annak megszállási költségeiből fizették. Ily módon történt számos nyersanyag-, ipari termék- és élelmiszerszállítás is Németországba. E tranzakciók hol kisebb, hol nagyobb százaléka származott a „zsidótlánítás” pénzeiből, s így, e rövid kerülőút révén a német lakosság is részesült Európa kizsákmányolásából, az európai zsidók kifosztásából és deportálásából. Ebből származott a folyó háborús bevételek közel kétharmada; a fennmaradó egyharmad fő terhét a viszonylag kisszámú, tehetős németek állták, miközben az adófizetők 95%-a a kisebbik részt fizette. Mivel több embernek volt munkája és sokan többet kerestek, mint a háború előtt, a németek alig érezték meg az adóterheket.

---

³⁴ Uo. 51. o.

³⁵ Németh István: Németország története, i. m. 240. o.

³⁶ Götz Aly: Hitlers Volkstaat, i. m. 215. o.

Ráadásul – az első világháborútól eltérően – az állami vezetés gondoskodott a katonák családjáról. A családok a bevonult családfenntartó utolsó nettó keresetének 85%-át kapták, ő pedig a Wehrmachtnál teljes nyugdíjat és magas zsoldot élvezett.

A kormány az 1934. évi birodalmi pénzügyi reformmal vezette be az adóosztályokat, a házastársi megosztást és a gyermekgondozási járulékot. Ezzel az volt a politikai szándéka, hogy csökkentse a házások és a gyermekes családok adóterheit és növelje az egyedül élőket. A háború első három évében a gyermekgondozási járulék és a családi pótlék többszörösére nőtt.

E törvények minden faji tirádáknál jobban biztosították a náci vezetés társadalmi bázisát. Ebbe az irányba hatott az élelmiszerekre már 1939 augusztusában bevezetett szigorú jegyrendszer is. A munkásság messzemenően üdvözölte az intézkedést, mert visszaszorította a „jobb emberek” ellátási megkülönböztetését. Az élelmiszerjegyek kielégítő és széleskörű választékot biztosítottak, legalábbis a háború első éveiben.

Hitler már 1935-ben kiadta a háború esetére érvényes utasítását, hogy korlátozni kell a magasabb jövedelmeket. Ez nem érintette a német munkásokat, parasztokat, az egyszerű alkalmazottakat és kistisztviselőket: ők 1945. május 8-ig nem fizettek semmiféle közvetlen hadiadót. A birodalmi pénzügyi igazgatás ugyan többször próbálkozott azzal, hogy a bevételi forrásokat rájuk is kiterjeszti, de Hitler, Göring és Goebbels „politikai megfontolásból” az utolsó napig megakadályozták e szándékot. Szintén szociálpolitikai protekcionizmus akadályozta meg a magasabb családi megélhetési költségekkel rendelkezők megadóztatását is.

Az átlagos adófizető számára csak a sör és a cigaretta lett drágább. Hangulatpolitikai megfontolásból azonban tekintettel voltak a regionális érzékenységre is: egy hektoliter sör hadiadóját Münchenben, Pilsenben vagy Bécsben egyharmaddal alacsonyabban állapították meg, mint a birodalom többi területén.

Azért, hogy a hivatalos bér,- ár- és bérleti díjak befagyasztása ellenére mégis erőteljes bérnövekedést érjenek el, 1940 végén adómentessé tették az éjszakai,- vasárnap- és ünnepnap munkabéreket, s társadalombiztosítási járulékot sem vontak utánuk.

1941 novemberében a kormány 15%-al emelte a nyugdíjakat, s a kisnyugdíjasok különösen jól jártak. Ráadásul ettől kezdve a német nyugdíjas betegbiztosítással is rendelkezett; havi egy márka ellenében. Özvegyek és árvák mentesültek a díjfizetés alól. Korábban jóléti intézményhez kellett fordulnia, vagy magánbiztosítást kötnie. A visszamenőlegesen háromhavi nyugdíjemelés reformját az érintettek nagy örömmel és megnyugvással fogadták. A rendszert ez segítette át a háború első karácsonyi válságán, a Moszkva előtti katonai megtorpanáson.³⁶

A Hitler-kormány kevésbé volt megértő a gazdagokkal és a vállalkozókkal szemben. A társasági adót 55%-ra emelte, de kárpótolta őket az olcsó, szinte rabszolgasorban dolgozó munkaerővel. 1941-től bevezették a nyereségelvonást és a jövedelemadó-jarulékot, amely 1939 után 50%-al növelte meg a jól keresők adóját. A német háztulajdonosokat 1942 végén 8 milliárd márka különadóval sújtották. A három hónapon belül befizetendő adó az 1942–1943-as költségvetési évben az országon belüli hadibevételek 20%-át tette ki. A pénzügyminiszter ezen összeg felét tervezte

---

³⁶ Uo. 71–72. o.

behajtani, de a náci párt vezetősége ezt politikailag nem kívánatosnak, s „ajándék a háztulajdonosoknak” érveléssel elutasította.³⁷

Az alsóbbrendűnek tekintett népekkel és fajokkal ellentétben ezek a nem kis mérvű adók egzisztenciájukban nem veszélyeztették a jól kereső németek vékony rétegét. Ugyanakkor a zsidók, cigányok, kelet-európai kényszermunkások, valamint az annektált területekről származó szabad lengyel munkások milliói 1940-től sok milliárd márkát fizettek be a német szociális biztosítási rendszerekbe. Ráadásul valamennyi nem-árja személyt automatikusan a legkedvezőtlenebb adóosztályba sorolták, s nem részesültek gyermekgondozási járulékból sem.

Aki azonban a tömegeket populista módon megkímélte, annak rablőháborút kellett folytatnia. És mivel e háború egyre több pénzt emésztett fel s a népközösségben új igényeket keltett, felelősei egyre radikálisabb rablási technikákhoz és a vele szorosan összefüggő megsemmisítési politikához folyamodtak. 1941 augusztusa és 1942. január vége között a Wehrmacht hadifogolytáboraiiban kétmillió hadifogoly halt meg, főleg a katasztrofális ellátás miatt. Éhhalálukra azért került sor, mert az utasítások szerint a német Wehrmachtot teljesen az adott országból kellett ellátni, s élelmiszert kellett küldeni haza, a birodalomba is, hogy a lakosságot „az otthoni fronton” jó kedélyállapotban tartsák.

1941 májusában, még a Szovjetunió elleni támadás előtt, legfelsőbb szinten megvitatták, hogy az élelmiszer-rablás nyomán milliók halnak éhen, ha az országból kiviszik a számukra szükséges élelmiszereket. A német statisztikai hivatal adatai szerint az 1941–1942-es, s az 1942–1943-as mezőgazdasági évben a Szovjetunió megszállt területeiről a németek 21 millió ember alapszükségletének megfelelő élelmiszermennyiséget raboltak.

1942 nyarán a náci vezetés belpolitikailag a csőd szélén állt. A birodalom 5,5 millió tonnás gabonataraléka mélypontra, 670 ezer tonnára csökkent. Veszélybe került a német polgári lakosság kielégítő mérvű ellátása. Ezért Göring 1942. augusztus elején összehívta a megszállt európai országokat irányító megbízottakat és katonai parancsnokokat, s pótlólagos élelmiszer-szállításokra utasította őket. A legtermékenyebb részeitől megfosztott kis Szerbiának pótlólagosan 100 ezer tonna búzát és kukoricát kellett szállítania. Franciaországból 50%-al növelték az egyébként is tekintélyes német élelmiszer-importot. Ukrajna birodalmi megbízottjának kijelentette, hogy a kenyér-fejadag növelése politikai kérdés a háború győztes folytatása érdekében. A hiányzó gabonamennyiséget Ukrajnának kell szállítania, s emiatt az ottani polgári lakosság élelmezése teljesen érdektelen. Hitler pedig magánrablásra bízta katonáit. A német katonák még a leningrádi frontról is több millió csomagot küldtek haza. A megszállás első évében a lengyel főkormányzóságba még élelmiszer érkezett a birodalomból, de rövidesen magas hús- és gabonaszállítási kontingenssel sújtották. A lengyel városok ellátásáért felelős német tisztviselő szerint 1942 augusztusában az ott élő másfélmillió zsidóságból már csak a németeknek dolgozó háromszázezer ellátásáról gondoskodnak. Az élelem nélkül maradt 1,2 millió zsidó

---

³⁷ Uo. 80–81. o.

többségét a következő hónapokban elgázosították. A tőlük elvett gabona, burgonya és répa takarmányként a német hústermelést szolgálta.³⁸

Hitler politikája és hadjáratainak támogatottságát nem a politikai fanatizmus eszközeivel, hanem a szociális állam napjainkig ható, ismert technikáival érte el. Anyagi kiegyenlítődség és növekvő szociális mozgósítás az országon belül, kollektív és gyorsan érzékelhető jólét a felsőbbrendű nép számára az ún. alacsonyabb értékűek rovására – hangzott a nemzetiszocialista állam népszerű varázsszava Németországban.

Eközben az „igénytelen” és „önzetlen” Führer anyagilag is szépen gyarapodott. Kancellárságának első évében több mint egymillió példányt adtak el a *Mein Kampf*-ból, s nemsokára milliomos, sőt multimilliomos lett. 1933-ban 1 232 335 márka jövedelme volt, amely után 297 005 márka adót kellett volna fizetnie, amelyet azonban elmulasztott. Reinhardt államtitkár végül megtalálta a megoldást: az államfőt mentesíteni kell minden adótól. 1935 márciusától hivatalosan törölték a német adófizetők sorából, miközben létfenntartási költségeinek (autók, titkárság, alkalmazottak) nagy részét 1933-tól az állam fedezte.

Reális becslések szerint egyedül könyve honoráriumából évi 1,5-2 millió márka bevételre tett szert. Még 1944-ben is 5,5 millió márka volt számláján, annak ellenére, hogy 1943-ban 569 ezer márkát felvett róla.³⁹ De mindez jövedelmének csak töredékét alkotta. Búsás hasznot hoztak a Heinrich Hoffmann „birodalmi fotóriporter” által róla készített felvételek is. Hitler 1931–1940 között több mint 30 képes albumot adott ki százezres példányszámokban, 10–13 márkás áron.⁴⁰ Hoffmann faksimile formában kiadta gazdája akvarelljeinek egy részét, darabját 100 márkáért, a reprodukció jogát pedig külön eladta egy amerikai cégnek. Hitler visszavásárolta egykor készített akvarelljeit, s darabját borsos áron, gyakran 30 ezer márkáért árulta. Az arcképével megjelenő postabélyegek után is nagy pénz ütötte markát. A postaügyi miniszter egyszer szemtanúként jelenlétében nyújtott át neki egy 50 millió márkáról szóló csekket.

Hitler szabadon rendelkezett a Német Gazdaság Adolf Hitler Adományával (*Adolf Hitler Spende der Deutschen Wirtschaft*), amelybe a munkaadók rendszeres adományai érkeztek. Ezután nem fizetett adót, de a vállalkozók adományukat költségként leírták adójukból. Becslések szerint évente közel 100 millió márka folyt be az alapba, amelynek kezelésével Bormann bízta meg, akit senki sem ellenőrzött. Az évek során e számlára több mint egymilliárd márka folyt be.⁴¹ A kiapadhatatlan forrást Hitler gigantikus fegyverkezési megrendelésekkel hálálta meg. Amikor a németek bekebelezték Ausztriát, Hitler többek között megvásároltatta braunai szülőházát, s apja leondingi házát.

A holland műkincspiacon 1940 végéig több mint 15 millió guldent adott ki, s a háború végére tízezer festményt és műkincset hordott össze tervezett linzi képtára számára. Európában csaknem száz közvetítő ügynök dolgozott neki. 1944-ben a légi támadások miatt a műkincsek legnagyobb részét az Alt Aussee-i sóbányába rejtették el. Amikor az amerikai csapatok elérték Münchent, már csak 73 képet találtak.

---

³⁸ Uo. 199–201. o.

³⁹ Wulf C. Schwarzwaller: *Hitler pénze. Egy személyes meggazdagodás története.* Ferenczy könyvkiadó, Budapest, 1994. 154. o.

⁴⁰ Uo. 168. o.

⁴¹ Uo. 188. o.

A háború végén Hitler millióit és műkincseit lefoglalták. Amelyek 1951-ig nem kerültek vissza tulajdonosaikhoz, azok felett a bajor állam rendelkezett. Ausztriai tulajdonai pedig az osztrák kormány hatáskörébe kerültek. Obersalzbergből a szövetséges bombázások után nem sok maradt. A kehlsteini ház megvan, a Platterhofból amerikai szálloda lett. A *Mein Kampf*ból 1945-ben az Eher Verlag számláján lévő 7 millió márkát náci vagyonként elkobozták.⁴² Hitler testvérei és féltestvérei már elhunytak.

A nemzetiszocializmus csáberejét nem a nagy pénz érzetének különleges közelségéből, hanem a faji- és osztálypolitika szociális-állami kombinációjával érte el. E keverékben a nemzeti és szociális egységesülés 19. századi eszméi találkoztak. Az országon belül a nemzetiszocialista vezetés az osztálykülönbségek csökkentését összekötötte az anyagi újraelosztással, miközben kifelé növelte a faji- és nemzeti elhatárolódást s egyidejűleg rabló célokra tört.

A nemzetiszocializmus társadalmi egyenlősítő lépései folyamatosan növelték a rendszer iránti szimpátiát. Erősítették Hitler hatalmát és a fékezhetetlenül felszabaduló energiákat, amelyek a modern európai történelem legszörnyűbb rabló- és megsemmisítő háborújához vezettek.

(Első közlés: Frank Tibor (szerk.): *Magyar kutatók tanulmányai a német történelemről*. Gondolat Kiadó, 2012, Budapest. 242–262.)

---

⁴² Uo. 214–215. o.